

ТРАНСХУМАНИСТИЧНИ НАРАТИВИ: ХИБРИДИТЕ НА ИЛИЯ ИВАНОВ

Чавдар Парушев

„Трансхуманистични наративи: Хибридите на Илия Иванов“ разказва два наратива – един исторически и един литературен. Първият се състои от опитите от началото на XX в. на руския зоолог Илия Иванов да кръстоса човек и човекоподобна маймуна чрез изкуствено осеменяване, за да се създаде жизнен хибрид. Макар целите на експеримента да са строго научни – да се предоставят неоспорими доказателства за Дарвиновата теория за еволюцията на видовете, проектът на Илия Иванов се възприема противоречиво и предизвиква етически спорове. Този наратив на противоречията обаче не остава строго исторически, а се транслира и във фолклорни и литературни разкази. Медицинските преобразения на човекоподобни в хора и на хора в човекоподобни форми е централен топос в научната фантастика, като се започне още от „Островът на д-р Моро“ (1886) и се стигне до най-новата екранизация на „Планетата на маймуните“ (1963) по едноименния роман на Пиер Бул. Настоящата статия оглежда сложната мрежа от взаимоотношения между тези два наратива, за да постави въпроса: Формират ли те трети разказ – разказ за размиването и преначертаването на границата между човешко и нечовешко?

Ключови думи: трансхуманистични наративи, Илия Иванов, човек, животно

“Transhuman Narratives: The Hybrids of Iliya Ivanov” focuses on two narratives – a historic and a literary one. The first is consisted of the attempts of the Russian zoologist Iliya Ivanov to crossbreed human and ape by artificial insemination in order to obtain viable hybrid in the early XXth century. Although with purely scientific goals in view—to provide hard proof for the Darwin’s theory of human evolution – Ivanov’s hybridization projects remains controversial to this day. What is more interesting is that it forms not only historic but also a folklore and a literary narrative as well. The transformation of apes into humans or humans into apes through the means of science is a topic of science fiction works as early as the “The Island of Dr. Moreau” (1886) by H. G. Wells and as late as the newest adaptation of Pierre Boulle’s novel “La Planète des Singes” (1963). The following article would consider the complex web of interrelations between these two narratives in order to pose the question do they form a third one? A narrative of the the border between “human” and “inhuman”.

Key words: transhuman naratives; Iliya Ivanov, human ape, literary theory

Илия Иванов представя своя проект за кръстоска между човек и човекоподобна маймуна, зачената чрез изкуствено осеменяване, пред Световния конгрес по зоология в Грац, Австро-Унгария, през 1910 г. По това време Иванов вече се е установил като авторитет в зоологията благодарение на разработената от него

изключително успешна техника за осеменяване на коне, която се оказва с важни стопански последици за довоенна Русия. Илия Иванов адаптира към половите жлези работата на нобеловия лауреат Иван Павлов, за да развие своята техника, която в навечерието на Първата световна война вече ще доминира в руското коневъдство.

Интересите на Иванов обаче не се ограничават единствено до коне. Преди да се обърне към най-радикалния си проект, Иванов вече е успял в няколко междувидови хибридизации: между зебра и магаре, мишка и морско свинче и между крава и антилопа.

Иванов е уважаван учен сред своите колеги от Европа и Русия. К. Росиянов цитира не малък брой документи и писма, в които различни учени, научни институции и общности определят плановете на Иванов като „осъществими и желани“ (Институт „Пастьор“), като „решителен удар срещу религиозните учения“ (Съветска академия на науките) (вж. Росиянов 2003: 286). Той не е и първият, който предлага хибридизация между човек и маймуна. Преди него подобен експеримент планират немски сексолог, Херман Роледер, и холандски любител зоолог, Херман Моенс. Само Иванов обаче успява да проведе макар и частично планираните експерименти.

Плановете му, които до този момент са обект на теоретични дискусии в различни научни кръгове в Русия и Франция, започват да придобиват очертанията на конкретна програма на научна експедиция между 24-та и 26-та година. През тези две години текат разпалени дебати на различни нива в Академията на науките, в Комисариата по просветата и в Съвета по труда и отбраната и накрая – в Съвета на народните комисари относно молбата на Иванов за финансиране. В крайна сметка съветското правителство отпуска 10 000 долара по проекта на Иванов, който да бъде осъществен в приматологичната ясла в Киндия, Френска Гвинея, по покана на Парижкия институт „Пастьор“.

Плановете му да извърши изкуствено осеменяване върху местни жени срещу заплащане се провалят. Ето фрагмент от бележките му и от доклада за експедицията:

Негрите – пише той – се отнасят към човекоподобните и по-специално към шимпанзетата като към низша човешка раса [...] Жените, изнасилени от мъжки маймуни – пише той в доклада си, – са считани омърсени. Такива жени са третираны като парии, като социално мъртви, и както бях осведомен, обичайно след това изчезвали безследно (Иванов, И. Африкански бележки, *IP990*, с. 44; Доклад за експедицията, GARF 3316-45-18, с. 107 цит. по Росиянов 2003: 297).

Зоологът опитва друго – извършва изкуствено осеменяване върху три женски шимпанзета с биологичен материал от неизвестен мъж. Опитът не дава резултат. Тогава Иванов опитва да се върне към първоначалния си замисъл, като предлага да осемени изкуствено местни жени със сперма от човекоподобни без тяхно знание и под претекст на медицински преглед в местната болница. Губернаторът на Френска Гвинея обаче забранява подобни действия от страна на Иванов.

До последния ден на престоя си в Африка Иванов опитва да уреди експерименти върху жени, преговаряйки с лекари в Конакри и другаде. На някакъв етап след 11 март, той получава писмо от Дюпуи, който предлага експериментите да бъдат извършени в болницата на малко градче, Нола, във френската колония Убанги-Шаро. Иванов обмисля сериозно възможността да отиде там, като прави запитвания ще му е необходима ли виза и върху колко жени ще може да експериментира (*IP* 310 и 413 цит. Росиянов 2003: 300).

Неуспехът в Киндия не обезсърчава зоолога. Работата му в Африка е разгледана от Академията на науките през 1927 г. Академията отказва да подкрепи по-нататъшни експерименти. Росиянов цитира програмата за експедицията, която Иванов представя първоначално, за да намекне, че още на този етап Иванов не е бил напълно открит за плановете си. Опитите на Иванов да използва африканки без тяхно съгласие скандализират Президиума на Академията, заради което всякакво по-нататъшно съдействие е отказано. Както посочва Александър Еткинд обаче, Иванов все още има своите политически покровители в лицето на Николай Горбунов, може би най-важният покровител на научна работа през 20-те години в Съветска Русия, а и други.

Работата на Иванов е прехвърлена под шапката на новосъздадената Комунистическа академия на науките и Института по експериментална ендокринология, който той оглавява. Съзнавайки вероятността експедицията в Африка да не доведе до непосредствени резултати, Иванов подготвя и паралелни планове – изграждането на приматологична ясла в по-цивилизованите условия на Сукуми, на Черно море (Съветска Абхазия), в която експериментът да продължи с уловени в Африка човекоподобни.¹

¹ „Преди да отплава, Иванов обсъжда темата за изграждане на Съветска приматологична станция с професор Григорий Кожевников, директор на Института по зоология към Московския университет и бивш председател на Имперското общество за аклиматизация на животни и растения [...]. Наясно с дългата бременност при шимпанзетата, Иванов планира да вземе част от тях обратно със себе си в Русия и да ги настани в специално подготвено място някъде на юг. Кожевников е ентузиасиран от идеята и пише до Института по експериментална ендокринология, по-

Изминават още две години, докато през 1929 г. Комунистическата академия дава зелена светлина за новия експеримент. „Отново различните органи на властта реагират различно на проекта на Иванов и отново политизираните интелектуалци го подкрепят, докато учените се отдръпват“ (Еткинд 2008: 207). Новите средства (вече в рубли) обаче означават и нови условия. Експериментът следва да бъде проведен в Сукуми и в него да вземат участие пет жени. От Иванов се очаква да представи тяхно писмено съгласие да бъдат осеменени със сперма от човекоподобна маймуна. Академията поставя изрични условия: жените да участват само от интерес към науката и да не получават заплащане за зачеването, износването или майчинството на хибридите, макар приматологичната ясла да поема всички техни разходи по престоя и самия експеримент. Поне едно писмо на доброволка е запазено, ето фрагмент от него:

Г., от Ленинград, която му пише на 16 март 1928: „Драги ми професоре, [...] С частния ми живот съсипеан, аз никак не виждам вече смисъл да живея... Но когато помисля как бих могла да послужа на науката, чувствавам достатъчно кураж да Ви потърся. Умолявам Ви, не ме отпъждайте. Моля Ви да ме приемете за експеримента (Росиянов 2003: 306).

Междувременно от 4-те мъжки човекоподобни, оцелели транспортирането до Сукуми, оживява само едно – при това орангутан, а не шимпанзе.

Нови шимпанзета пристигат в яслата през 1930, но Иванов е арестуван през декември същата година. Изпратен е на заточение в Казахстан, където умира през 1932. Формулата на ареста му, сподвижничество с интернационалната буржоазия, е стандартна за времето си и няма общо с конкретната работа на Иванов. Приматологичната ясла край Сукуми надживява основателя си. Населяват я шимпанзета и човекоподобни маймуни от всякакъв вид, включително и тези, който през 60-те биват изпратени в космоса със спътниците „Спутник“. През 1992 яслата е закрыта заради войната между Грузия и Абхазия (Еткинд 2008: 207).

Иванов не публикува нищо за работата и експериментите си в Африка или в Сукуми. Подробностите около хибридазиционната му програма потъват

сочвайки, че жлези от шимпанзета се използват в Европа за медицински трансплантации. Иванов се среща с Яков Тоболкин, зам.-директор, отговарящ за животинските съоръжения към Института по експериментална ендокринология, и явно го е представил на Горбунов. Докато Иванов е на експедицията си, Тоболкин ще е зает с търсенето на подходящо място за приматологична станция в Сухум – на Черно море“ (виж кореспонденцията между Иванов и Тоболкин, IP 1010) (Росиянов 2003: 289–290).

в архивите, отбелязва Росиянов, а самият факт, че експедиция и експерименти изобщо е имало, бързо се забравя както в Русия, така и на Запад.

В последното историкът на точните науки Росиянов може би не е напълно прав. Исторически следи от памет за случилото се остават и другаде. Един любопитен детайл, по всяка вероятност на орангутана от Сукуми, това последно оцеляло човекоподобно и неосъществен баща на нова раса, дава името си на замисляната през 1932 г. от Дмитрий Шостакович сатирична опера „Оранго“. Либретото е дело на Алексей Толстой и Александър Старчаков и включва протагонист получовек, полумаймуна.² Операта също остава незавършена (от планът за пролог и три действия Шостакович скицира музиката само за първата четвърт на пролога). От тази опера, пък и от нейното либрето по разказ на Старчаков, на свой ред вероятно започва една дълга линия на спекулации, които обвързват работата на Иванов и фигурата на Сталин (в либретото тъкмо последният представя хибрида като новия социалистически човек). Според тези спекулации Иванов се труди под пряко партийно ръководство и надзор тъкмо по създаването на нова раса, която според едни версии следва да попълни изтънелите редици на Червената армия със свирепи войни, калени на студ, пек и глад. А според други това следва да бъде работна раса, която да поеме всички тежки и опасни сфери на труд и да освободи съветските хора от тях.

Еткинд отбелязва влиянието, което публикуваната като сензация информация за работата на Иванов оказва върху тогавашната литература. Освен публикуваната през 1925 г. повест „Кучешко сърце“ на Булгаков темата за превръщанията на животно (и конкретно маймуна) в човек намират израз още в поне два от романите на Фелисиен Шансор, „Уха, кралят на маймуните“ („Ouha, Roi des Singes“, 1923), с посвещение на д-р Воронов, и „Нора, маймуната, която стана жена“ („Nora, la guenon devenue femme“, 1929).

² Поради липса на по-достоверни източници съм принуден да се позова на Wikipedia и на документалния филм на Лари Уенстейн „Шостакович срещу Сталин“. Операта е поръчка на Балшой театър по повод на 15-годишнината от Октомврийската революция, а тематиката ѝ – човешкото израстване в революцията и социалното строителство. Либретото е адаптиран разказ на Старчаков и е замислено като политически пасквил на буржоазната преса. Информацията е консистентна с наблюденията на Еткинд върху публикациите за експеримента на Иванов в „Ню Йорк Таймс“ от 1926 г., в които говорителят на Американската асоциация за развитие на атеизма, Хауел Ингланд (цитиран и от Бергман 2009), говори с подробности за планираните от Иванов експерименти в Киндия и се ангажира с кампания за набиране на средства за експедицията. Самият Иванов се разграничава от асоциацията и отрича тяхно финансово участие в нея (Еткинд 2008: 206–207). Отново според Wikipedia Шостакович е посетил поне веднъж яслата за примати на Иванов в Сукуми.

Еткинд проследява още едно интересно заплитане на исторически факти, сензационна скандалност и местен фолклор. През 1974 г. Борис Поршнев, изтъкнат руски историк и антрополог, и белгийският писател, считан за баща на криптозоологията, Бернард Хьовелманс, публикуват книгата „L’homme de Néanderthal est toujours vivant“, писана по материали от изследователски пътувания на двамата в Кавказ:

В книгата те предават историята на избягал от ГУЛАГ руски доктор, където му било нареждано да осеменява жени със семенна течност от горила. Докторът твърдял, че в съветския концлагер имало поликлиника, където действително била създадена нова раса. Тези маймуночовеци били високи, силни, покрити с козина и се справяли отлично с работата в солните мини. В най-значимия си труд – „Към началото на човешката история“, Поршнев препредава историята на Жана, човекоподобно, което било уловено в Кавказ в края на деветнадесети век и опитомено от абхазки принц. През 70-те Поршнев интервюирал местни столетници [...], които помнели Жана. Тя била много висока и силна. Можела да надбяга с лекота кон и да убие и най-силния абхазец с голи ръце. Този женски Кинг Конг обаче забременял от своя господар и родил плодовити хибриди. Поршнев интервюирал внук на Жана, на когото има и фотография (Еткинд 2008: 209).

Нека опитам да обобщя раздиплящите се нишки на това историческо отклонение. От една страна, имаме историческите факти от опитания, неосъществения докрай и неуспешен проект за създаване на хибрид между човек и маймуна на Илия Иванов. В тях се намесват както чисто научни въпроси като възможно емпирично доказване на теорията за произхода на човека на Дарвин, така и политическите борби между отделни про- и антирелигиозни клики и едрите проекти по инженерно създаване на ново общество и социален ред от първата четвърт на XX в. в Съветска Русия.

От друга страна, се намесва публичността със своя вкус по сензационната и скандала, която е склонна да притегля въпроса от неговите научни към етическите му измерения, но в силно снижен и вулгаризиран регистър. В тази публичност се включва и литературата, едновременно със сериозни и критични сатири (като „Кучешко сърце“), но и със търсеци екзотика в биологизма авантюрни четива (като „Уха, кралят на маймуните“, „Нора, маймуната, която стана жена“). Тъкмо през спекулативния регистър в снизената публичност наративите за вмаймунени човечеци и вчовечени маймуни от високата и масовата литература резонират с аналогични фолклорни пластове както от Кавказ (Жана), така и от Френска Гвинея,

черпят от тях, но също така им придават легитимност. При това тази легитимност се оказва достатъчна, за да рикошират тези трансхуманни наративи обратно в полето на науката и научния дебат. И така отново, и отново...

След обобщенията пък идват въпросите. Дали това са просто сътресения, пряко следствие от постепенното установяване на дарвинизма като доминираща парадигма, чрез която произвеждаме обяснения на собствения си произход; трусове от пренареждащото себе си мироздание на историческата епистема, сведени до конкретиката на злободневни научни, политически и социални спорове? Или пък са резултат от появата на технологии, които са ликвидирали нуждата от метафизика в мисленето на субекта, защото са го направили да изглежда възможен изцяло откъм физиката?

Наративите на фолклора ли са формирали твърдото убеждение на Илия Иванов, че междувидови хибриди са възможни, или тъкмо напротив? Авторитетът на научната дисциплина и емпиричният експеримент правят възможно едни отделни локални разкази на малки и откъснати групи хора да заработят като нещо повече от това, което са, като научни, медийни и културни наративи за създаването на нова раса и нов човек, чиито литературни следи – и критично рефлексивни, и просто екзотично авантюрни – четем по цялото протежение на ХХ в.³, от „Островът на д-р Моро“ на Уелс, та чак до най-новата екранизация на „Планетата на маймуните“ по романа на Пиер Бул?

Изглежда оста, около която се движи този кръг (и исторически, и литературно), е ерозията на антропогенетичната граница човек–звяр. Но този историко-литературен разказ показва и друго.

В рамките на около век, някъде между средата на ХІХ и средата на ХХ в. понятията революция, утопия и антиутопия са се утвърдили като тричленната парадигма, чрез която се осмисля всяко научно откритие и експеримент (най-малкото в масовото съзнание). Експериментът на Иванов е имал потенциала да революционизира разбирането за човека за времето си, но също така да излъчва

³ Тъй като споменатите дотук литературни примери са от началото на ХХ в., подбрани заради корелацията с разглежданите исторически събития, за три литературни примера от края на века бих искал да отпратя уважаемия читател към статията на Ейлин Ферейра “Primate Tales: Interspecies Pregnancy and Chimerical Beings” (Ферейра 2008). Преглед на мотивите по вмаймуниването на човека и очовечаването на маймуната, трансхуманистичните трансгресии в съветската научна фантастика може да бъде потърсен в статията на Морийн Маргауйър “Post-Lamarckian Prodigies: Evolutionary Biology in Soviet Science Fiction” (Маргауйър 2009), където е проследена внимателно конкуренцията между Дарвиновия и пост-Ламарковия възглед върху генотипната и фенотипната наследственост като изходен материал за съветската научна фантастика.

и подхранва както утопични проекти за бъдеще, така и антиутопичните страхове за изличаването на човешкото от света.

И отново, става въпрос за тенденция, не за актуалност. Ерозията на разграничението между човек и звяр все пак не отива докрай. Маймуната, която се мисли за човек, е все пак различна от маймуната, която се мисли за маймуна, или пък от маймуната, която не мисли изобщо. Заплахата от поредния край на субекта се е оказала просто нова форма на субективност, с която се учим да живеем. Докато и шимпанзетата (или пък машините) не се научат да мислят, границата човек–животно остава на мястото си, а нейното сриване – отложено за неопределен момент в бъдещето.

Трансхуманистичните литературни наративи от своя страна правят това историческо разколебаване осезаемо и видимо, набавят място на безместността му. Приложено към конкретния контекст, произведения като тези на Уелс, Булгаков, днес на – Маргарет Атууд правят това, което е интересно и разбираемо само за ограничен кръг от специалисти и учени, достъпно и ангажиращо за далеч повече хора. Отварят поле за публична дискусия там, където не е имало, а и не е изглеждало, че има нужда от такова. Спекулират със и дискутират направеното от интерес колебание.

Остава въпросът дали тези трансхуманистични наративи прекрчват, или повече стабилизират историзирания субект, като го описват като временно стабилна общност от противоречия. Като оповестяват края на една форма на субективност – да бъдеш човек като не-животно, вече не е, повече не е сигурен начин да бъдеш човек. Край, твърде разлят и разпръснат във времето, за да бъде видим в рамките на отделна жизнена траектория. С други думи, трансхуманистичните литературни наративи явяват литературата не като слугиня на историята, но като критическа спекула върху нея, като опитите да се мислят други историчности. Спекула, прокаравана чрез устройването отново и отново на метафора за града като човешкото, поставено под лупа.

Библиография

- Бергман 2009*: Bergman, J. Human-Ape Hybridization: A Failed Attempt to Prove Darwinism. – In: Acts & Facts. 38 (5): 12. [online] Institute for Creation Research [accessed 19.08.2014]. <<http://www.icr.org/article/4593/>>.
- Билингс 2005*: Билингс, М. The Influenza Pandemic of 1918. – In: Human Virology at Stanford [online] [accessed 06.10.2014]. <<https://virus.stanford.edu/uda/>>.

- Етkind* 2008: Etkind, A. Beyond Eugenics: the Forgotten Scandal of Hybridizing Humans and Apes – In: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences, 39/2008, 205–210 [online] [accessed 21.08.2014]. <ftp://103.241.broadband5.iol.cz/FreeAgent_Drive/Flash_backup/20121101/Kammerer_Paul/Ivanov_Ilja.pdf>.
- Магуайър* 2009: Maguire, M. POST-LAMARCKIAN PRODIGIES: EVOLUTIONARY BIOLOGY IN SOVIET SCIENCE FICTION. – In: Jstor Digital Library [online] New Zealand Slavonic Journal, Vol. 43, 2009, 23–53. [accessed 26.08.2014]. <<http://www.jstor.org/stable/41330664>>.
- Росиянов* 2003: Rossiianov, K. Beyond Species: Ili'ya Ivanov and His Experiments on Cross-Breeding Humans with Anthropoid Apes. – In: Science in Context, Volume 15, Issue 02, June 2002 [published online 14.01.2003], pp. 277–316. [accessed 30.09.2014]. DOI: <<http://dx.doi.org/10.1017/S0269889702000455>>.
- Ферейра* 2008: Ferreira, A. Primate Tales: Interspecies Pregnancy and Chimerical Beings. – In: Jstor Digital Library [online] Science Fiction Studies, Vol. 35, No. 2, Jul., 2008, 223–237, [accessed 26.08.2014]. <<http://www.jstor.org/stable/25475140>>.